

FILOSOFIA DREPTULUI ȘI JURISPRUDENȚA

GHEORGHE DĂNIȘOR*

Este un fapt cunoscut de toată lumea că în învățământul nostru juridic domină, în mod categoric, orientarea pozitivă, cea căreia îi repugnă orice referire la întemeierea dreptului pe principii care trimit către o fundamentare filosofică a dreptului. Din această cauză, la majoritatea facultăților de drept, filosofia dreptului fie este facultativă, fie lipsește cu desăvârșire. În felul acesta, studenții sunt lipsiți de cultură juridică, ceea ce face din ei viitori absolvenți fără un orizont mai larg cu privire la profesia pe care o îmbrățișează.

O astfel de orientare strict pozitivistă, care se rezumă la cunoașterea legii și aplicarea ei ad literam, face din judecător un rob al legii, pentru că nu este capabil să privească dincolo de text și să-i dea semnificația din care își extrage esența. De aceea, de cele mai multe ori, judecătorii nu au curajul să creeze jurisprudență și se rezumă la soluționarea cauzelor în litera legii.

Orientarea aceasta strict pozitivistă nu este nouă și ea se datorează statutului privilegiat al legii încă din vremea lui Montesquieu. Ca urmare, pozitivismul este în floare și în zilele noastre, mai ales la francezi.

Iată ce afirma Victor Cousin, încă în 1840, cu ocazia introducerii în Franța a cursului de *Enciclopedia dreptului*: „Când tinerii studenți, spunea el, se prezintă în școlile noastre, jurisprudența este pentru ei o țară căreia i se ignoră complet și harta, și limba. Ei studiază mai întâi Dreptul civil și Dreptul roman, fără să cunoască bine locul acestei părți a dreptului în ansamblul științei juridice și ajung fie să fie dezgustați de ariditatea acestui studiu special, fie să dobândească obișnuința detaliilor și antipatia față de punctele de vedere generale. O astfel de metodă de învățământ este puțin favorabilă unor studii de anvergură și profunzime. De mult timp spiritele înțelepte cer un curs preliminar care ar avea ca obiect să orienteze studenții în labirintul jurisprudenței, care ar oferi o vedere generală a tuturor părților științei juridice, marcând distinct și special al fiecăreia dintre ele și în același timp dependența lor reciprocă și legătura lor intimă care le unește. Un astfel de curs al releva știința dreptului în ochii tineretului prin caracterul de unitate pe care i l-ar impune și ar exercita o fericită influență asupra muncii elevilor și asupra dezvoltării lor intelectuale și morale”.

* Cercetător științific I, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu Plopșor”, Craiova, al Academiei Române.

Este un adevăr că astăzi, ca și pe vremea lui Cousin, tehnicizarea excesivă a procesului de învățământ în domeniul juridic face necesară o teorie generală, o vedere unitară și esențială asupra permanențelor dreptului, fără de care, ceea ce se obține prin învățământul juridic sunt tehnicieni, cu o bună cunoaștere a mecanismului juridic concret, dar nu juriști, adică oameni care să caute natura lucrurilor prin intermediul justiției. Dar mai știm noi astăzi ceva cu privire la natura lucrurilor sau ce este aceea justiția de care vorbim permanent? Și, plecând de la justiție, să știm ce este acela dreptul? Vorbim mereu și cu orice prilej despre drept, fără să mai știm ce semnifică acest cuvânt. Este dreptul o știință? Sau dreptul este o artă, așa cum era el considerat din Antichitate și până spre sfârșitul Evului Mediu? Iată întrebări la care nu poate răspunde decât filosofia dreptului. Dacă nu se răspunde la astfel de întrebări, dreptul însuși este într-o gravă eroare. Acest lucru se observă în zilele noastre în crescândă neîncredere în actul de justiție. De ce? Pentru că nu se mai vorbește despre dreptul ca *echitate*.

Ce semnifică acest cuvânt, echitate? Înseamnă corectitudine, cinste, onoare. În latină, *aequitas* semnifică egalitatea, proporționalitatea, termeni ce incumbă spiritul de dreptate. Se mai vorbește la materiile de ramură ale *dreptului* de astfel de semnificații ale dreptului? Se mai vorbește de legătura intimă dintre drept și morală? Dar, dacă nu se mai vorbește de echitate așa ceva..., ce fel de juriști pregătim? Foarte mulți vor fi ei înșiși lipsiți de moralitate, iar dreptul ca echitate își pierde orice valoare.

Toate acestea țin de studiul dreptului natural. Cine însă mai dă vreo atenție dreptului natural? Într-o astfel de situație, ignorăm esența dreptului, pentru că îl lipsim de fundamente.

Pe ce se întemeia dreptul natural? Conform tradiției aristotelico-tomiste, dreptul natural se baza pe natura lucrurilor, pe o anumită ordine a acestora transpusă în reguli umane. Primordială era natura lucrurilor a căror esență era eternă. Și cum societatea era parte integrantă a naturii, era (și este) natură, dreptul nu era altceva și nu ar trebui să fie decât acea preocupare umană de a surprinde natura socială și, implicit, natura umană. Or, natura socială este dominată de o anumită ordine a lucrurilor care, bine observată, poate fi transpusă în reguli.

Nu *regulile* sunt la început, ci natura lucrurilor, așa cum, spre exemplu, nu regulile creează juristul, ci juristul premerge regulilor, conform maximei din Digeste, a lui Julius Paulus: *Non ex regula jus sumatur, sed ex jure quod est regula fiat*, adică „ceea ce este just nu decurge din regulă, ci regula provine din cunoașterea noastră a ceea ce este just”. Cu alte cuvinte, valoarea nu era separată de fapte, așa cum a procedat modernitatea care a creat o ruptură între *fapte* și *valori*, între *a fi* și *ar trebui să fie*.

Această ruptură nu a fost fără consecințe, pentru că ea a avut menirea de a submina dreptul natural și de a institui supremația dreptului pozitiv. În felul acesta, dreptul pozitiv nu se mai bazează pe *cunoașterea* unei ordini a lucrurilor sociale, ci pe *voință*, o voință legitimatoră care constrânge lucrurile, scoțându-le din ordinea lor firească. *Trebuie* imperativ, constrânge pe *a fi*, adică proiecția permanentă în viitor suprimă realitatea prezentă. În felul acesta, dreptul pozitiv, lipsit de suportul

dreptului natural, devine, pe zi ce trece, ilegitim pentru că el, neglijând cunoașterea prezentului, rămâne suspendat între un trecut care nu mai este și un viitor care nu este încă. De aceea, societatea umană tinde să se neantizeze, pentru că ea nu mai beneficiază de substanțialitatea unui *prezent* care există, dar care nu se mai lasă cunoscut.

Iată ce afirmă Hegel în *Principiile filosofiei dreptului* cu privire la această problemă: „că filozofia, fiindcă este *pătrunderea a ce este rațional*, este tocmai de aceea *sesizarea a ce este prezent și real*, nu construcția a unui «dincolo» care s-ar găsi Dumnezeu știe unde – sau despre care știm de fapt să spunem unde este – anume în crearea unui raționament unilateral, egal”.

Bineînțeles că noi nu negăm necesitatea dreptului pozitiv, dar el trebuie întemeiat pe regulile dreptului natural, care trebuie să-i devină principii. Numai în felul acesta putem vorbi de un drept pozitiv legitim. Acceptăm în consens cu Aristotel, că dreptul uman este imperfect, din cauza incapacității noastre de a cunoaște întocmai ordinea lucrurilor, dar trebuie să facem efortul de a ne apropia cât mai mult de aceasta.

În *Etica Nicomahică*, Aristotel, întemeietorul dreptului natural, susținea că rolul dreptului este acela de a partaja bunurile. Prin bunuri el nu înțelege numai bunurile materiale, ci și funcțiile în stat, onorurile etc. Prin acest rol, pe care îl acorda dreptului, Aristotel îl ancora în prezentul imediat, pentru că partajarea se face de fiecare dată *aici și acum*. De aceea, prin drept lucrurile aveau o valoare ancorată în prezentul imediat. La el, dreptatea și, implicit, dreptul, era de două feluri: *distributivă și corectivă*. Prin dreptate distributivă se partajau bunurile la nivelul cetății. Această partajare se realiza conform maximei platoniciene, împărțită și de Aristotel, că trebuie să i se dea fiecăruia după merit. În felul acesta, se crea o ierarhie socială în funcție de un criteriu valoric. În acest caz, oamenii nu puteau fi egali, iar acest lucru se realiza prin intermediul unei conștiințe morale bazate pe respectul valorii celuilalt. Pe verticală, deci, prin dreptate distributivă, se crea o *diversificare* a cetățenilor și o ierarhizare a acestora în funcție de meritul fiecăruia.

În ceea ce privește dreptatea corectivă, ea este echivalentul relațiilor de drept civil din zilele noastre. Numai că în acest caz funcționa egalitatea între cetățeni. Aici nu mai conta ce loc ocupa cineva în ierarhia socială, pentru că într-o relație determinată, cum ar fi un contract de vânzare-cumpărare, fie că ești conducătorul cetății, fie că ești un simplu meșteșugar, trebuie ca judecătorul să stabilească egalitatea. Din câte se observă, atât dreptate distributivă, cât și cea corectivă vizau, de fiecare dată, prezentul, concretul imediat, unde se creează *jurisprudența*. Pentru că judecătorul urmărea să i se dea fiecăruia după merit și să stabilească egalitatea părților în litigiile de drept privat.

Jurisprudența este singura în măsură să observe ordinea lucrurilor. De aceea dreptul natural îi dădea atât de mare importanță. Dar, aceasta se datora cunoașterii ordinii lucrurilor și faptului că partajarea bunurilor nu viza în primul rând individul, cu *relația*. Ordinea lucrurilor vizată de drept este una relațională. Acest mod de a pune problema vizează creșterea coeziunii sociale, relația cu celălalt fiind fundamentală.

Aristotel considera dreptatea ca una dintre cele mai importante virtuți, tocmai pentru faptul că ea îl viza pe celălalt, adică o bună conviețuire cu celălalt. Iar acest lucru se realizează, pe lângă morală, prin funcția de partajare a bunurilor prin drept (*dikaion*) înțeles în sensul său jurisprudențial, ca ancorare în fapte care au valoare prin ele însele.

Fără o concepție filosofică solidă nu se pot edicta nici legi corecte și nu se poate discuta de o jurisprudență bazată pe principii.

Ce se întâmplă cu dreptul în modernitate și chiar în zilele noastre? Totul este bazat pe lege, o lege ruptă de o ordine a lucrurilor și, de aceea, paralelă, de cele mai multe ori, cu realitatea socială profundă. O lege care, adesea, se și confundă cu dreptul și este rezultatul unor decizii politice utopice care deformează realitatea.

Judecătorul, cel care cunoaște cel mai bine realitățile, este obligat să o aplice, fără să i să permită să creeze jurisprudență în sensul real al cuvântului. Legea și, în final, justiția vizează individul, neglijând *relația*. În felul acesta dreptul însuși, înțeles modern, contribuie la atomizarea societății și la distrugerea coeziunii sociale, coeziune bazată pe o morală și un drept care, în numele conceptului de dreptate, îl are în grijă pe celălalt. Punând accentul pe individ și neglijându-l pe celălalt, se creează un dezechilibru între libertate și justiție, triumfătoare fiind libertatea individuală în detrimentul justiției sociale. Cei doi termeni trebuie, însă, să fie în echilibru, să se contrazică și să se presupună unul pe celălalt.

Principiul metafizic unic, la greci, rezultat din unirea justiției cu libertatea, presupunea unitatea contradictorie a celor trei termeni: *dike* semnifica măsura (*dikaios*); *elenteria* semnifica trecerea de limite, ceea ce nu poate fi măsurat. Unitatea contradictorie a acestora ne arată că se produce un echilibru: *dikaiosine* temperează *elenteria*, iar libertatea nu lasă ca *dikaiosine* să devină opresivă. Se și spune că prea multă justiție conduce la injustiție socială. În acest echilibru, individul cu societatea sunt supuși unui principiu unificator metafizic (*Ideea*) între dreapta măsură și libertate. Acest principiu unificator este *Binele ontologic*, ale cărui manifestări în echilibru sunt justiția și libertatea individuală.

Dacă libertatea se manifestă atunci când îl avem în vedere pe celălalt, înseamnă că justiția este generatoare de libertate. Binele ontologic (*agathon*) semnifică pe cel ce adună la un loc și conservă. În plan social, el a fost exprimat de Aristotel prin acel *zoon politikon* care poate fi tradus prin a fi împreună cu celălalt.

Jurisprudența trebuie să aibă în vedere aceste semnificații pentru a putea să realizeze dreptatea care nu este altceva decât virtutea omului de a-l avea în grijă pe celălalt. Aristotel susținea că, cu cât cineva este situat mai sus în ierarhia socială, cu atât grija față de celălalt trebuie să fie mai mare.

Dacă studenții de la drept înțeleg aceste lucruri, căutarea dreptății poate fi pe mâini mai bune, iar jurisprudența duce către semnificația ei, adică: orice soluție trebuie cântărită cu prudență, prin căutarea acelui echilibru care să facă posibil Binele sub forma lui *a fi împreună cu ceilalți*.